

Melegh Attila

**A migrációs fordulat és Kelet-Európa – Globális történeti szociológiai elemzés
értekezésének bírálata**

Előljáróban szeretném leszögezni, hogy az értekezés teljes mértékben alkalmas az akadémia doktora cím odaítélésére. Mivel ezzel tulajdonképpen érdemi feladatomat elvégeztem, ezért hivatali kötelezettségem alól felszabadulva, a következőkben azokat a gondolataimat osztom meg a hallgatósággal, amelyek a mű kapcsán megfogalmazódtak bennem, s amelyekről még biztosan sokat fogunk jókat vitázni a jelölttel.

Kezdjük egy barokkosan túlzó meg állapítással: Egy nagy művel állunk szemben. Ez a megállapítás nem a terjedelemre vonatkozik (ámbátor bruttó 426 oldal nyugodtan nevezhető nagy(on sok)nak), hanem arra, hogy az elemzés egysége az egész világ (s ezen belül Európa és Kelet-Európa), az időtáv a modern értelemben létező migrációs világrend jelentős részét átfogja, valamint, a mű egy marxista elméleti keretbe ötvözve elméletek sokaságát fűzi össze. Mielőtt azonban belevágnék az elemzésbe, röviden összefoglalom a mű felépítését.

Induljunk ki a mű címéből: tárgyunk a migrációs fordulat jelensége, különös tekintettel ennek Kelet-Európával kapcsolatos összefüggéseire. Azonban, mint azt már az alcím is sejteti, ennél sokkal többet kap az Olvasó, amennyiben ahhoz, hogy egy fordulatot fel- és megismerjünk, óhatatlanul foglalkoznunk kell az azt megelőző folyamatról is. Továbbá ahhoz, hogy mindezt Kelet-Európára vonatkoztathassuk, viszonyítási alapként vizsgálni szükséges azt is, hogy miként alakultak ezek a folyamatok a világ más részein. A szerző azonban még ennél is ambiciózusabb, amennyiben a migrációs fordulat két időszakát két metszetben is elővezeti: külön vizsgálja a migráció és az ahhoz kapcsolódó diskurzusok történetét, és részletesen elemzi e két folyamat egymáshoz képesti viszonyát.

Néhány gondolat az elméleti háttérről

Mivel felkészültségem a marxizmus terén lényegében azon a tudáson alapul, amit fél évszázaddal ezelőtt a GATE filozófiaoktatása keretében szedtem össze (lásd a „törtmat, tudszoc és pégé” szentháromságot), s ezeket is csak olyan mélységben törekedtem megismerni, hogy átmenjek a vizsgákon, ezért a mű marxista aspektusaival – noha ez az elemzés fő vonulata csak elnagyoltan és oly módon foglalkozom, hogy (elkerülendő a félreinterpretálás veszélyét) leginkább a szerző saját megfogalmazásait használom.

Az elméleti bevezetőben hivatkozott marxista filozófusok (Gramsci és Lukács), továbbá a gazdaságtörténelem nagyjainak (Polányi és Braudel) gondolatai kiváló kiindulópontot nyújtanak a tanulmány számára. Wallerstein és a világrendszer-elmélet, talán mivel ez az elmélet a migráció szakirodalmának is része, csak később, ugyan ekkor önálló alfejezetként (bár enyhén torz formában, mint „világrendszeres elmélet”) kerül említésre, ekkor viszont az empirikus elemzés egyik főszereplője.

Mivel az elmélet központi kérdése az, hogy miképpen függ össze a „materiális” (lásd fejezetcímként: „A migrációs fordulat történelmi materiális háttere”, 104. oldal) és a diskurzív folyamat, ezért nem joggal az értekezés alapmodelljét egy klasszikus marxista lét/tudat viszonyként értelmezni. A két jelenség közötti kapcsolatban a szerző Gramsci-követően „létpárti”:

„a migráció felfogása, értelmezése és percepciója csak akkor, és annyiban válik történelmi hatóerővé, amennyiben illeszkedik materiális struktúrákhoz és azok változásához. Különben csak agyszülemények és propagandisztikus elemek lennének. Ez a kongruencia fontos a történelmi átalakulás megértéséhez: az általunk is elemzett diskurzív blokkok mindegyike csak a globalizációs időszak materiális struktúrái, a migráció piacosodása és emelkedése révén, és e folyamatokba és struktúrákba beépülve váltak történelmi hatóerővé. (19. oldal)

De azért hagy teret a lét és a tudat dinamikus összekapcsolódásának, ami nélkül esélye sem lenne célja elérésére, amit a bevezetőben így fogalmaz meg:

„A migrációs fordulat egyrészt azt jelenti, hogy globálisan, és a világ sok pontján lokálisan is, megnőtt az elvándorlás és a bevándorlás intenzitása a globalizáció és a piacosodás hatásaként. Másrészt a migráció mint diskurzív téma és kategória új értelmet nyert, és e két folyamat együttesen átírta a korábbi időszakok népesedési diskurzusait. Ezek a népesedési diskurzusok nemcsak átalakultak az adott időszakban, hanem blokkosodva összekapcsolódtak és polarizálódtak is. Így a migráció nem csupán fontos, hanem megosztó szakmai és közéleti téma is lett, ami korunkban meghatározó vitát generált a globalizáció kapcsán. Ebben a többszintű és -értelmű globális migrációs fordulatban Kelet-Európa aktív szerepet töltött be, amely szerepvállalást azonban csak globális és lokális történelmi összefüggések interakciójában érthetünk meg. A disszertáció e komplex feladat elvégzésére vállalkozik néhány alapvető materiális és diskurzív folyamat alapján.” (7. oldal)

Eszerint a lét hatása elsődleges, de a tudati folyamatok – nyilván az előbbi változásaitól nem függetlenül – önálló életre is tudnak kelni. A szerzőnek ez a dinamikus lét/tudat megközelítése megkönnyíti számomra annak a kritikának a megfogalmazását, amit az útfüggőséggel kapcsolatban majd még kifejtek, vagyis hogy lehetnek olyan helyzetek, amikor a tudat akkora erőre tesz szert, hogy „mini-útfüggőségeket” hozhat létre. Ilyen helyzetekben például a helyi politika a történelmi útfüggéstől eltérő (esetleg azzal összefüggő, de önmagában is elégségesen

nagy tehetetlenségi erőt generáló) út kialakítására is képessé válhat, ami felfogható a „tudat” intézményesített hatásának.¹

Konkrét példaként álljon itt az EU-csatlakozást megelőző harmonizációs időszak intézkedéssorozata (lásd az ütközőzóna elméletét), a politikai nyereszkesedés motiválta morális pánikgomb létrehozása, illetve az a véletlen (?), hogy a rendszerváltás után még egy kis ideig Magyarország volt az egyetlen európai ország, ahová vízummentesen jöhettek kínaiak.

Az első példa felfogható egy EU policy által felerősített Szűcs Jenő-féle Közép(Kelet)-Európa szituáció felerősödésének, amelyben az EU szempontjai szerint születő szabályozás és az EU beruházásainak köszönhetően jött létre a migrációs potenciál csökkentésére, illetve a várható migráció akadályozására irányuló rend, ami a közelmúltig kihatott a migráció szabályozására.² A második az autokrata kormányzási mód modern propagandatechnikáit innovatívan alkalmazásának „hungarikumos” példája, amelyben nem kis mértékben a migránsok játszották a bűnbak szerepét, s ami feltehetőleg hosszú távon saját képére formálja a propaganda technológiáját, s megnöveli a lakosság intoleranciaszintjét. A harmadik pedig valószínűleg jobban magyarázza a kínai diaszpóra kialakulását Magyarországon, mint a Nagy Történelmi Tehetetlenség.

A fentiek miatt a szerző helyében óvatosabb lennék, amikor az összefoglalásban bizonyítottnak tekinti a migrációs fordulat és a diskurzív változások közötti összefüggést. Kérdéseim: Egyfelől igazolható-e, hogy a migráció „új értelmet nyert” a migrációs fordulat idején? Hiszen a migrációs szakirodalomban a racionális alapon történő döntés dominanciája nagyjából „öröknek” tűnik, illetve mindig létezett a sodródás, a kényszeralapú menekülés, a munkaerőpiaci migráció logikája felől irracionálisnak tűnő migráció (például a jóléti- vagy az élménymigráció), miközben a migráció okairól semmilyen idősoros adat nem létezik! Másfelől, biztos-e, hogy a népesedési diskurzusok trendjeinek változásai, illetve a diskurzusok blokkosodása és polarizálódása a „materiális” változások miatt következtek be? Hiszen láttuk,

---

¹ Erre jó példa a Brexit, amit a szerző meggyőző érvelése szerint a növekvő migrációs feszültség és az ehhez kapcsolódó kelet-nyugati migrációs lejtő generálta torzult diskurzusok okoztak (290. oldal), de aminek sok politológus szerint sokkal inkább egy rossz kormányzati ötlet és annak a propaganda által történő sikeres megtámogatása volt az oka.

² S hatna ma is, ha egy „ellenútjavítás” (a migráció- és menekültügy „megszüntetése”) ezeket el nem törölte volna a föld színéről.

hogy a diskurzusoknak önálló történetük is lehet, nem beszélve a már említett „mini-útfüggések” hatásairól.

Az empirikus elemzés hipotéziseinek megfogalmazása környékén kap szerepet a kumulált (itt kumulatív) okság és az útfüggőség elmélete. Mindkét elméletet jól működteti a szerző, de mindkét esetben eltekint az elméletek olyan vonásainak bemutatásától, amik meglátásom szerint fontosak.

A kumulált okság elméletének rövid bemutatása (104. és 122. oldal környéke) teljesen korrekt, de láthatatlan marad hogy ez az elmélet kisebb társadalmi csoportok (háztartás, munkahely, szomszédság, települések) migrációs viselkedésének „előrejelzésére” született. Ugyanis azok a mechanizmusok, amelyek az elméletet „működtetik” (kapcsolatrendszer, relatív helyzetérzékelés, a migrációs gyakorlat elsajátítása stb.) csak ilyen entitásokban „természetesek”. Ezért egy makroszintű elemzés esetében érvelni kellene amellett, hogy ezek a mechanizmusok makroszinten is működőképeseek.

A már emlegetett útfüggőség-elmélet bevonása az elemzésbe (122–123. oldal) is teljesen helyénvaló, ám ez oly módon történik, ahogy azt a tranzitológusok tették a rendszerváltás idején, ami alig több mint annak a közhelynek a tudományosabb kifejtése, miszerint „a történelem számít”. Ezzel szemben az útfüggőség elmélete „helyesen használva” ehhez képest sok izgalmat kínál az kutatónak. Egyfelől, ahogy azt egy finom metafora megfogalmazza: egy ház felújítása során a bontás anyagainak és a meglévő állványzatnak a felhasználása racionális, ám ez megszabja, hogy milyen lesz az új épület. Másfelől a kezdeti döntések (és olykor az adott helyzet véletlen történéseinek³) nem szándékolt hatásai is hasznosak lehetnek az útfenntartó hatás elemzése során. Ennek elmulasztása véleményem szerint „túlbeágyazottá” teszi az itt alkalmazott megoldást, mert nem teszi lehetővé olyan, korábban bemutatott, „mini-útfüggőségek” elemzését, amelyek (noha összefügghetnek azzal) nem következnek a történelem útfüggő hatásából.

Néhány gondolat a kutatás designjáról és empirikus kivitelezéséről

A migráció történelmi materiális folyamatának elemzése következetesen épít az elméleti modellre, s ezt igen ambiciózus módon teszi:

„Igazolni fogjuk, hogy a migrációs szintek emelkedésében a demográfiai átalakulás, a migrációs útfüggőség, a külföldi tőkebefektetések növekvő aránya, az agrárszektor alakulása,

---

³ Lásd a QWERTY és a VHS/Betamax példáit.

a növekvő jövedelem és a félperifériás együttesen játszott szerepet és így egy sajátos történeti korszakról beszélhetünk az 1980-as és a 2010-es évek között (85. oldal) ... többváltozós elemzéssel meghatározzuk a fő hatótényezőket, megértve ezáltal, hogy a migrációs szintek megemelése révén hogyan járulhattak hozzá egyes történelmi folyamatok a migrációs vita polarizálódásához és ezen belül a migránsellenes nacionalizmus terjedéséhez egy olyan kulturális és politikai térben, ahol a kiinduló helyzetben a fentiekben leírt diskurzív minták voltak uralmon.” (87. oldal)

A migrációs fordulat azonosítása a két legnagyobb, legelfogadottabb, legáltalánosabban használt (tehát nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy az igazság letéteményesének tekinthető) két adatbázison (a Világbank és az UN migrációs állományain) alapul. Ez azonban egyfelől kevés, hiszen sok más nemzetközi adatforrás van,⁴ amik az eltérő migránspopulációk létszámának alakulását teszik jobban (?) becsülhetővé,⁵ s ezek egymással ütköztetve megbízhatóbb (?) eredményt adhatnak. Másfelől ily módon becsülve a migráció mértékét, a modell alábecsüli a migráció terjedelmét, annak növekedését és fokozódó komplexitását, amennyiben a makrostatisztikák nem vesznek számba sok olyan migrációs típust, amelyek nem léteztek korábban, illetve amiket a hivatalos statisztika sosem lesz képes felmérni.

Áttérve a migrációs modellre, tekintsünk el most attól, hogy mennyiben lehetséges a kidolgozott regressziós modellt (117. és azt követő oldalak) oksági összefüggésekre alkalmazni,⁶ s vizsgáljuk meg, hogy a magyarázó változók alkalmasak lehetnek-e a cél elérésére. Ami a termékenység változását illeti, azt látjuk, hogy nem ennek növekedése (vagyis a malthusi koncepció), hanem éppen csökkenése⁷ látszik empirikusan igazolhatónak, ami a modell szempontjából azt jelenti, hogy a változó várható hatását nehéz megítélni. A GDP-növekedés mértéke feltételezi, hogy a relatív jövedelem növekedése javítja az elvándorlási képességet (118. oldal). Ez a változó azonban csak akkor alkalmas a migrációs viselkedés

---

⁴ Amiket kénytelen használni, pedig mást mutatnak, mint amit a szerző elemez (lásd 92. oldal), az pedig, hogy a trendjük azonos lenne, egyáltalán nem biztos, hogy elég érv az igazságuk mellett. És az is nagyon erős „hinni akarom” hatásra utal, amit a 10. ábra alapján ír, amennyiben egy hullám nem hullámváltozás, még kevésbé ciklikusság (94. oldal), és akkor még nem szóltunk a menekültügyi adatok abszurdításairól (142. és 148. oldal).

⁵ Természetesen ezt a szerző is tudja (91. oldal), de ha használni akarja ezt az aggregátumot, akkor nem tehet mást, mint elhessegeti aggodalmait, amit a „statisztikai migráns”, „másodgenerációs migráns”, az ingázók és a visszatérők, illetve a menekültek egyre kiterjedőbb változatai (92. oldal) jelentenek. Nagy kérdés, hogy ezekre vajon érvényesek-e a migrációs fordulat marxista magyarázatai, illetve, ha igen, akkor hogyan, mert hogy a migránsok ezen típusai biztosan nem „átlagos” munkaerőcsoportok.

⁶ Hogy ezzel a jelölt is tisztában van, arra utal egy olyan elemzésre való hivatkozása, amely hasonló kérdések megválaszolására többváltozós regressziót alkalmazott (107. oldal), s aminek kapcsán a tanulmány szerzője nem tartotta a modellt oksági elemzésre alkalmasnak, mivel nem látta biztosítottak releváns tényezők láthatatlan hatását.

⁷Vagyis nem a kínálat, hanem a kereslet hat erősebben, s növeli a migráció mértékét.

előrejelzésére, ha úgy véljük, hogy a gazdagodás mértéke a migrációra hajlamos népességben is úgy alakul, ahogy a teljes népességben, ami legalábbis kétséges. A modell szépségén és gondos megoldásain természetesen az eddig említett problémák mit sem rontanak, csak meg kellene említeni őket, hogy az Olvasó lássa: gondolva lett rájuk, és a következő elemzésekben esetleg érdemes a változók finomításán gondolkodni.⁸

A modell tesztelésére hetvenhét országot magában foglaló halmazon került sor. Ez három szelekciós menet után jött létre, amiből az első kettő (a nagyon kicsi és a „túl” szegény országok kizárása) különösebb magyarázat nélkül is elfogadható, hiszen ilyen helyzetekben a migráció feltehetően nagyon erősen összefügghet a rendelkezésre álló proxykkal le nem leírható kontextuális hatásokkal, ám a harmadik szelekciós szempont⁹ esetében nem ez a helyzet. Egyrészt, mert ez lehet, hogy sok országot érintett,¹⁰ másrészt nem biztos, hogy a gyors népességnövekedés elég ok a kizárásra.¹¹

A szerző a diskurzus folyamatainak megismerésére többféle forrást használ. A kiinduló adatbázis a Google Ngram, ennek segítségével törekszik igazolni alaptételét, miszerint a migráció iránt a tudományos szövegekben az 1980-as évek után megnövekedett az érdeklődés, majd különféle migrációs fogalmak gyakoriságán keresztül vizsgálni a diskurzusok változó hangsúlyait. Kétélyei ugyan vannak, de ezeket elhessegeti:

„Nehéz ezt (a migráció iránti érdeklődés növekedését, S.E.) empirikusan jól igazolni. De jól jelzi a tendenciákat, hogy legalábbis a világ bármely pontján megjelentetett angol nyelvű könyvekben (amely szerepel a Google Könyvek hatalmas digitális könyvtárában) a „debate on migration” kifejezés relatív gyakorisága a hatvanas évektől folyamatosan nőtt, miközben maga a migráció kifejezés akármilyen formában is történelmi csúcson van a globalizáció 1980-as években kezdődő időszakában. A migráció kifejezés az adott időszakban a kifejezések 0,002 százaléka, azaz a hatvanas évek szintjének majd duplája.” (12. oldal)

Kérdéseim: Hogyan és mennyire torzítja a diskurzusok leképezését az, hogy ha csak könyvek alapján teszünk velük kapcsolatban kijelentéseket? És mennyiben torzíthatja ezt a képet a könyvek megjelenésének időbeli késése? És nem torzít-e, de ha igen, milyen módon teszi ezt, az angol nyelv használata?¹² És milyen torzítást jelent, ha a diskurzusok megismerését Google-

---

⁸ Például az elvetett változók közül is van olyan, amit „fel lehetne támasztani”.

⁹ Azok az országok, ahol „a nagyon gyors népességnövekedés tulajdonképpen eltüntethette az elvándorolt állományok növekedését”. (121. oldal)

¹⁰ Sajnos nem tudható, hogy a háromlépéses mintacsökkentés mekkora állományvesztéssel járt.

¹¹ Talán egy következő elemzési fázisban ezekre a speciális helyzetekre érdemes lenne külön-külön futtatni a regressziókat, mert tisztábbá tenné a képet, ha látnánk, milyen erősen s milyen irányban tér el az eredmény ezekben a helyzetekben az alaphelyzettől.

¹² Ezzel természetesen a szerző is tisztában van, de felmentést ad magában, mondván, hogy a nem-angol, de „nagyobb” nyelveken is végzett megfigyeléseket, továbbá, hogy „ globális kormányzás és a globális

keresésre alapozzuk? Végül, elégséges-e egyetlen kulcsszó (illetve az elemzés későbbi fázisaiban, a kiválasztott alapfogalmak legegyszerűbb változatainak) használata?

Kérdéses továbbá, hogy kell-e súlyozni, hiszen nem biztos, hogy érdemes regionális aggregátumokat elemezni, annál is kevésbé, mert belátható, hogy a szelekció nem azonos módon érintette a régiókat,¹³ ugyanakkor a súlyozás az átlagot a nagy országok felé torzítja.

Befejezésképpen megállapítható, hogy az értekezés nagyságának fényes bizonyítéka a mű zárógondolata, ami nem kevesebb, mint egy futurologiával kevert programadás:

„történelmi fordulóponthoz jutottunk politikai demográfiai szempontból a piacosodás előretörése következtében, és az egyes térségek és szereplők globális történelmi szerepét és a globális folyamatokat alaposan és közösen újra kell elemeznünk, mielőtt egy újabb kor újabb konfliktusai ezeket elfedik.” (296. oldal)

A szerzőnek és követőinek feladata tehát adva van, s az értekezés ehhez kiváló kiindulási alapot nyújt. Tisztában vagyok azzal, hogy a bírálatban megfogalmazott kérdésekre csak elnagyolt válaszokat kaphatok, mivel kérdéseim zömére feleletet csak további kutatás adhat. Ám az értekezés ezen nyitva hagyott kérdések által nem gyengébb, hanem éppenséggel még értékesebb. Érdemes azon gondolkodni, hogy a migrációs fordulat modelljét, és még inkább a diskurzus blokkosodásának, illetve polarizálódásának modelljeit, hogyan lehetne más adatbázisokon is tesztelni, illetve a diskurzuselemzések esetében más (elsősorban NLP jellegű) módszereket is alkalmazni.

---

diskurzusok esetében az adott angol nyelvű szövegtér domináns”, illetve, hogy mások is így jártak el. (30. oldal) Ha az utóbbi érvecskétől eltekintünk, a második akár elfogadható is, de csak a globális elemzésre, a regionálisra már nem, hiszen ott az angol nyelv dominanciája megkérdőjelezhető. Ami az első érvet illeti, erről nem lehet állást foglalni, hiszen nem tudjuk, mit talált a „nagyobb” nyelvekre rápillantva.

¹³ Például hat ország hogy képviselhetné Afrikát? (65. ábra)